

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

*Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ἸΣΑ νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου.*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΣΙΟΥ—ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Ψηφιοποιήθηκε από το ¹⁹²⁰ Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΒΔΕΒ

1921

1921

1920 ΚΥΡ
Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ῥοβλεπόμενα 1915.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΟΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

*Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν 'ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Ἐγκριθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου.*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ—ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1920

Ἀριθ. { Πρωτ. 1497
Διεκπ. 1017

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Συνφά τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν **Χριστιανικὴν Ἠθικὴν** ὑμῶν κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξελθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντιπίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθική;

Χριστιανική ήθική είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περί τῶν ήθῶν τῶν εἰς τόν χριστιανόν προπόντων κατά τὰς άγίας Γραφάς και τήν έράν τῆς έκκλησίας παράδοσιν. Ἡ χριστιανική δηλ. ήθική, έχουσα ώς κυριώτατον αὐτῆς οδηγόν τὰς Γραφάς και τήν άλλην διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, έξετάζει όποιος πρέπει νά εἶναι ό βίος τοῦ χριστιανοῦ, τίνες κανόνες ήθικούς πρέπει νά ακολουθηῖ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον και πρὸς έαυτόν, τίνες άρετάς πρέπει νά άσκηῖ και τίνες κακίας νά φεύγη, ἵνα εἶναι αληθής χριστιανός.

§ 2.

Τίς ή άξία τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς;

Ἡ άξία τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς δεικνύεται εκ τῆς υποθέσεως αὐτῆς. Δέν υπάρχουσι σπουδαιότερα και μάλλον ένδιαφέροντα διά τόν ανθρώπινον νοῦν ζητήματα ή ταῦτα· τίς εἶναι ό νόμος, όστις πρέπει νά κανονίζη τὰς πράξεις τοῦ ανθρώπου· πότε ό άνθρωπος πράττει κατ' άρετήν και σύμφωνα πρὸς τό άγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα και πότε κακῶς· τί εἶναι δίκαιον, τί εἶναι άδικον· τί άγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ανθρώπου πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον και πρὸς έαυτόν. Πάντα δέ ταῦτα εἶναι υπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπός αὐτῆς εἶναι νά οδηγήσῃ ήμᾶς εἰς τό άγαθόν και νά απο-

τρέψη ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐκεῖνο μὲν παριστώσα καὶ ἀποδεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅπως ἀπέχοντα πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως τίς εἶναι ἐνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὄρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ἔταν ἢ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτὰ ἢ γνωρίζω αὐτὰ ἑλλιπῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὅποιον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς ὅπως πρέπει νὰ εἶναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρᾳ θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ταῦτα διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον· τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν καὶ ἐλευθερίας τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν αὐτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4.

Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν; Τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον;

Ἡ ἁγία Γραφή ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον θεωρεῖ καὶ κηρύττει τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη περιλαμβάνει πάντα τοῦ ἀνθρώπου τὰ καθήκοντα εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῶν τεσσάρων πρώτων ἐντολῶν, καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον διὰ τῶν ἑξ τελευταίων. Ἐν δὲ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐρωτηθεὶς ὁ Κύριος ποιεῖ

εἶναι αἰ μέγιστα ἐντολαί, εἶπε τὸ «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὄλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὄλῃ τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ'. 37 - 40). Καὶ ὅτε νομικός τις ἠρώτησεν αὐτὸν «τί ποιήσας αἰώνιον ζωὴν κληρονομήσω ; » πάλιν ἀπήντησεν· «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν... Τοῦτο ποιεῖ καὶ ζήση» (Λουκ. ι'. 25 - 28). Οὗτος λοιπὸν εἶναι ὁ ὕψιστος νόμος, καθ' ὃν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται αἱ πράξεις τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Τὸν αὐτὸν νόμον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εὐρίσκομεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐὰν λογικῶς σκεφθῶμεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἡ κορωνὴ τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς ὃν δηλ. πνευματικόν, τ. ἔ. λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὕψιστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προορίσας αὐτὸν διὰ τσοσούτων ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τσοσούτον μέγαν προορισμὸν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὢν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτόν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε'. 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτόν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάζῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ὅμοιον ἡμῖν

φέρων τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφὴ θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε», λέγει ὁ Παῦλος, «ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί. Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην αὐτοῦ, υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, εἰς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεόν νὰ τείνῃ, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἦτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*). X

§ 5.

Τίς ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;

X Ἄφου ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπροικισμένον, ὡς ὑψιστος ἠθικὸς νόμος (***) τοῦ ἀνθρώπου, καθ'

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως §§ 18 καὶ 19.

(**) Ἡθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται τὰ ἦθη καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν.

ὃν ὀφείλει νὰ κανονίξῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαιῶς νὰ ἐξαχθῇ οὗτος. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον χαρακτηρίζει, ὡς ὑψιστον ἠθικὸν νόμον καὶ ἡ ἀγία Γραφή καὶ τὸ λογικὸν ἡμῶν εὐρίσκει ὡς τοιοῦτον λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίξῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ἔτι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ἔτι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ἔτι ἡδῶναι ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ἕπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν, ἢ ἔτι ἀπλῶς συμφέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωισμὸν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωιστῶν, ἀλλ' ἔτι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηγῶναι τὸν ἄνθρωπον καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωιστῶν δὲ ἀρχὴ, ἡ δεχομένη ὡς ὑψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον, ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἡδῶ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινουσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὑποβηθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίξωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλαττήρια πρέπει νὰ

έρχονται ὡς ἐπιβοθητικὰ καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐπιβαλλομένου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κς', 41). Τὰ σωματικὰ ἄρα ἐλατήρια δεόν νὰ ὑπόκεινται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπεται μόνον, ἐφ' ἕσπον δὲν ἀντίκεινται τῷ ὑψίστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6.

Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλεται ἡμῖν κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὑπὸ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἣν ὀφείλομεν ὡς χριστιανοὶ νὰ ἀκολουθῶμεν, καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν. Ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἢ συνείδησις του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. β', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τοῦναντίον καλόν, τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ, ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ

ἢ ὑπάρχωσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπι-
 κρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν
 ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι,
 ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ
 λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρό-
 τητος, ἣτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προσρισμοῦ τοῦ
 ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύ-
 ξεως καὶ ἡμερότητος, ἣτις εἶναι κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ,
 ἀπαρἀλλάκτως ὅπως, ἐρευνῶντες τὰς ἰδιότητας φυτοῦ τινος, πρέ-
 πει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν
 τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἣτις ἀπὸ
 τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀρξαμένη διεδόθη
 εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς
 ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνον ἐξη-
 σθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν
 Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ
 βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὀπωσδήποτε ἠθικὰς τινὰς
 ἐννοίας. Διὰ τοῦ Θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Γ. καὶ
 Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος
 ἀποκτᾷ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐ-
 τοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 7.

Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληρῶται μετὰ εἰλικρινοῦς δια-
 θέσεως, ἐξ ἀγάπης θεῆς. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους
 σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ
 πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης, πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ
 πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε
 ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ
 τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν

τοῖς Εὐαγγελίοις, εἴτινες τὰ πάντα ἐποίουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. 5', 1). Μόνον ἔταν τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως εἶναι ἀγαθόν, τότε ἢ καθ' ἑαυτὴν οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πρᾶξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. "Ὅταν τὸναντίον ὁ σκοπὸς εἶναι κακός, δύναται ἢ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πρᾶξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. "Ὅταν π. χ. διῶ χρημάτα εἰς ἐνδεᾶ τινά, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρὸν τινά σκοπὸν, ἔπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πρᾶξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τἀνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πρᾶξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι δῆθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πρᾶξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ἔπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του ἔπως εὐεργειήσω ἄλλον· διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακὸν καὶ διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλεται πρὸς πάντας. Ἡ πρᾶξις λοιπὸν, ἵνα εἶναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ εἶναι ἀγαθὴ.

Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8.

Τί εἶναι συνείδησις ;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν πρᾶξιν τινά ἡμετέραν, ἂν εἶναι σύμφωνος ἢ, οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως καλεῖται φωνὴ Θεοῦ, διότι ὑπὸ τοῦ Πλάσιου ἐνετέθη ἡμῖν ἡ γνῶσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποχρέωσως ὡς ὀδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν εἶναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν

είναι κακή· και τότε λέγεται προηγουμένη συνειδήσις, μετά δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐν μὲν ἢ πράξις ἦτο καλή, ἐπαινεῖ ἡμᾶς και συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην *ἠθικὴν ἱκανοποίησιν* ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐν δὲ κακή, φέγει και ἐλέγχει ἢ γενναῖ ἐν ἡμῖν *τύψιν τῆς συνειδήσεως*, και τότε λέγεται *επομένη συνειδήσις*. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἠθικὴ ἱκανοποίησις εἶναι ἢ *βάσις τῆς ἀληθοῦς* εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἦν και τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ και βραβεύει τὸ ἀγαθόν, και εἶναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἢ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἔχθρῃ πρὸς αὐτόν, εἶναι δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἦτις βεβαίαι τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν και τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον και ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ καθὼς ἐν γένει ὁ νοῦς, οὕτω και ἢ συνειδήσις νὰ ἐπισκοπισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας και τῆς ἀμαρτίας και διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη *συνειδήσεως*· τὴν *εὐλαβῆ* ἢ *ὕγιᾶ*, ὅταν ὀρθῶς κρίνῃ τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας και τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν *εὐρεῖαν* ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται και δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον συγχωρῇ αὐτόν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν *ελαστικὴν*, ὅταν ὅτι μὲν εἶναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκειται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτι δὲ ἐπιεικής, ὅταν παρουσιάζεται σπουδαῖόν τι συμφέρον· τὴν *περιδεᾶ*, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται και εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· και τέλος τὴν *φαρῖσαϊκὴν συνειδήσιν*, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα εἶναι ἀδιά-

φορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνείδησις ἐκ τῶν Φαρισαίων, ὅτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἐξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνῶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ', 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνειδήτος. Ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ ἀσυνειδήτος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδησία αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἣτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αισθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐπι δὲ χεῖρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς πωρώσεως τοῦ νοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτερα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἴχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασφίζεται. Τὴν συνείδησίν του πρέπει νὰ σπουδάξῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ ἠθικῶν ἑμιλιῶν καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἑξῆς παραγγέλματα.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνείδησίν σου ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι κακόν.

Πρᾶττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

* § 9.

*Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται
τὰ καθήκοντα ;*

Καθήκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, τοῦ ὑπὸ τε τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπιβαλλομένου. Π. χ. ὁ ἠθικός νόμος μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς· τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς ἀποφατικά καὶ εἰς θετικά· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσί τι, οἷον· μὴ κλέψῃς· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον· ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα ἢ γενικά καὶ εἰς σχετικά ἢ εἰδικά. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικά λέγονται τὰ καθολικά καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον· ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικά δὲ ἢ εἰδικά λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν (μὴ λατρεύῃς τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῇς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀδικῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσῃς), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν· (σφίξε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου). Ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνειδητὴν ἐκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἠθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα εἶναι ἐπίσης

σπουδαῖα καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθὴς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν κηρύττει ἀξιούς ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 31—46).

§ 10.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι, ἡ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη, εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Π. χ. καθὼς ἔχω ἐγὼ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς *ἀπόλυτα* (ἢ *φυσικά*) καὶ εἰς *σχετικά* (ἢ *ἐπίκτητα*). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν, ὡς δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ *προσωπικά*, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, ἢ *πραγματικά*, ὅταν ἀναφέρων-

ται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἢ εἰς ὠρισμένα, τοιαῦτα δηλ., τὰ ὅποια ἐρίζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκχιασθῶσι, καὶ εἰς ἀόριστα, τοιαῦτα, τὰ ὅποια δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκχιασθῶσιν, ἀφινομένης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοβήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δευτέρα σκοποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικοὺς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου καὶ νὰ ἐκδιᾶσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, διότι ἢ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 11.

Τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;

Δίκαιον εἶναι ἢ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἢ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά.

Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· ἀδικία τὸναντίον ἢ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτικὴν καὶ αὐστηρὰν καλουμένην, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκδιαζομένων δικαιομάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐκδιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιομάτων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευσε οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάχεισθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεῦδεσθαι (Ματθ. ε', 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν εἶναι ἀσήμενος, καλεῖται πταῖσμα, ἐὰν δὲ εἶναι μικρά, καλεῖται ἀπλῶς ἀδίκημα ἢ πλημμέλημα, κακούργημα δέ, ἔταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιομάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίθειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Π. χ. ἔταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν εἴμεθα φιλόανθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριθείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως πράττοντες θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρώμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἢ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεον, ἔταν ἢ χρεῖα ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη κατανατᾷ ἄκρα ἀδι-

κία (*). Πρέπει ἔμως ἡ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ἔταν δέη καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγι-
στος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ἔταν ἐφαρμό-
ζεται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέ-
λαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι
ἢ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ.
μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει
τῶν καθηκόντων μηδὲ ὅπως τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπα-
γορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12

Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενῶτατα
πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμά τι. Εἰς τὰ
δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς πε-
ριουσίας καὶ τῆς ἐλευθερίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα
καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν,
τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς
τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα
τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθή-
κοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκόν τι δύναται
νὰ εὕρῃ καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν.

§ 13

Τί εἶναι ἑλευθέρη θέλησις ;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἠθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ἔταν
πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δέ, ἔταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν
δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ἔτι πράττομεν δὲν ἦτο προῖόν τῆς
ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε

(*) Summum jus summa injuria.

παρὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε', 14—20) (*).

Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμίαν πράξιν, εἴτε καλὴν εἴτε κακὴν, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἀνθρώπος ὡς ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὀρμέμφυτα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιέπαινα οὔτε ἀξιόμειπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζουσι διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἔγωισμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ ἀνθρώπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικῆθη ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἔγωισμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, φέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδήτος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἰκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁ ἀνθρώπος, ὡς λογικὸν ὄν, πρέπει νὰ ῥυθμίζῃ τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρηται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἔγωισμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἔκα-

(*) Σημ. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιήσεις εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ. Οὐ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χειρὰ σου. Ἐναντι ἀνθρώπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ».

στος έσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνηθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησίς του, οὕτως ἀσχουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν βροπήν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι ἰσχυρά, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ του σύρῃται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει. X

§ 14

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην, ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινα λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα· 1) Ἐκείνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῇ τινι, τὸ ὅποιον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὅποιον μοὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς ὑπ' ἄλλου ἐβλαψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται νὰ μοὶ καταλογισθῇ. 2) Ὅσοι μικρότερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενίζουσι καὶ σμικρύνουσιν ἡ ἀγνοία, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς π. χ. ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνηθείας, δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσοι μεγαλύτερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα εἰς ξένον τινά. Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Π. χ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας ὅμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιέπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 15

Τί εἶναι ἀρετή ;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδή, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιοματιῶν τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπισμόν, διότι ἀληθῆς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνον τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν ἐγωιστικῶν ἐνστίκτων, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὕψιστον ὁδηγὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὕψιστον ἐλατήριον τῶν πράξεών του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ἀπλῶς σωματικῆς, κτηνώδους ζωῆς, εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ, ἵνα εἶναι ἀληθῆς, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα: 1) Πρέπει νὰ εἶναι *περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων*. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ· νὰ εἶναι π. χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθῆς ἀρετὴ δὲν εἶναι *μονομερῆς*. 2) Πρέπει νὰ εἶναι *ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ*. Μία ἀγαθὴ πράξις ἀπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν εἶναι εὐκόλος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχέρειαί πρέπει νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθόν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὕλικας ζημίας. 3) Πρέπει νὰ εἶναι *ἐνεργός*, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκῃ λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἔνδειξις ἀκραιφνοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης· διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ὀμιλοῦσι περὶ

ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ λοιπὸν ἔργα εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β' 15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἑφημέρου τροφῆς, εἶπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;». 4) Πρέπει νὰ εἶναι καθαρά; δηλαδὴ νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιβάζεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 16

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ πράττειν τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ἕλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἁμαρτία. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωισμόν καὶ ἐντελῆς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεων του ἔχει τὸ ἡδύον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἣτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Διὰ τῆς κακίας καταπίπτει τις εἰς ἀποκτίνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινουνοῦνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνστίχτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῆ μόνον τὴν κατωτέραν, σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν, πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατῦνοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἄγωγὴ, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. 1ον Ἡ κακὴ ἄγωγὴ δύναται νὰ βλάψῃ μεγάλως τὸν ἀνθρώπον διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καί, καθὼς πλάσ-

σεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρή. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρὸς, ὅφ' ἧς τὴν παιδαγωγῶσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ αἱ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ Ἀνθοῦσα, τοῦ Ἀδγουστίνου ἢ Μόνικα, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἢ Νόννα καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας ἢ Ἐμμέλεια. Τοῦναντίον πολλῶν περιβοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακούργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, ἔταν οὐδέποτε ἐδιδάχθη τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ Ἐκκλησία, εἰς ἣν κυρίως εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν ταῖς σχολαίσις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἡθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτιστα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία σιγᾷ, ἔταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ἔταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ

κακία θριαμβεύει. Ξον Καθώς βλάπτει ή έλλειψις τής θρησκευτικής διδασκαλίας, ούτως επιβλαβής είναι και ή κακή ή διεστραμμένη θρησκευτική και ηθική διδασκαλία. 'Η χειρίστη αλλά και συνηθεστάτη διαστροφή τής θρησκείας είναι, όταν παρίσταται αύτη ως σύνολον έξωτερικῶν τελετῶν και έθίμων, ὧν ή άπλή τήρησις νομίζεται ότι άρκει, ένῳ ή θρησκεία είναι ή έν τή καρδιά του ανθρώπου αγάπη πρὸς τόν Θεόν και τὸ άγιον αὐτοῦ θέλημα, ή έν έργοις αγαθοῖς δεικνυομένη, και μόνον εκδήλωσις τής έσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας είναι ή λατρεία και πᾶν ἔτι ως έξωτερικόν έθιμον συνεδέθη μετά τής θρησκείας. 'Η εκδοχή τής θρησκείας ως άπλής έξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον άτοπον, ἔτι πολλοὶ νομίζοντες έαυτοὺς εὐσεβεῖς και θρησκους, διότι άπλῶς και μηχανικῶς τοὺς τύπους τής θρησκείας εκτελοῦσιν, είναι άλλως άνθρωποι ασπλαγχνοι και άδικοι. 'Ο άληθῶς εὐτεθής πρῶτον πρέπει νά δείξη τήν εὐσέθειάν του διά τῶν έργων τής δικαιοσύνης και τής φιλανθρωπίας, και έπειτα έχουσιν άξίαν αἱ προσευχαί αὐτοῦ. Διά τοῦτο ειπεν ὁ Κύριος, ἔτι «Οὐχι ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εισελεύσεται εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, άλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ έν ταῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5', 21). 'Αλλαχοῦ δέ λέγει ή Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ· «'Ελεον θέλω και οὐ θυσίαν» ('Ωσηέ 5', 6, Ματθ. θ', 13), δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ανθρώπων έργα φιλανθρωπίας και τότε είναι δεκταί και αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τήν μεγάλην τούτην ἀλήθειαν οὐδέποτε έπρεπε νά λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τής θρησκείας.

4ον Τὰ κακά παραδείγματα και αἱ κακαί συναναστροφαι έννοεῖται ἔτι διαφθείρουσι μέγάλως τόν άνθρωπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν ευγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, άσκει μεγίστην έπιρροήν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν άπειροτέρων και άκριτωτέρων ανθρώπων, οὔτινες μῆ δυνάμενοι νά διακρίνωσιν ἀφ' έαυτῶν τὸ καλόν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ἔτι βλέπουσι παρὰ τῶν άλλων πραττόμενον, αλλά και ἐπὶ τῶν έμπειροτέρων και συνωτετέρων. Διότι, όταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετά διεφθαρμένων,

ἀνθρώπων, οἷον εἰ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας, ἐν ἣ ἡ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται, ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει, ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33), κατὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί· φθείρουσιν ἠθὴ χρηστὴ ἐμίλια κακαί». Ἐπειδὴ βλέπτουσιν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δέον νὰ ἀναστρέφηται τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιοῦτους νὰ ἔχη φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινὰ πρόσωπα, ὧν τὰ προτερήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εἴλκυσαν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία ἡ στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφέλιμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οἵτινες, ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν ἡμᾶς. 5) Τὰ αἰσχροῦ θεάματα (ἐν θεάτροις καὶ κινηματογράφοις) καὶ τὰ ἀνήθικα ἀναγνώσματα καὶ μυθιστορήματα. Τὸ καλὸν θέατρον καὶ τὸ καλὸν διήγημα δὲν βλέπτουν. Τὰ κακὰ ἔμωσ εἶναι δηλητήριον.

Γεωργίου

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΘΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α΄.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

§ 17

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;

Ὁ ἠθικός νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρώτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ, ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ, ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχη ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζηται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, ὅταν εἶναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεὸν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν, καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποιθήσιν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη(*) καὶ ἡ ἐλπίς

(*) Σημ. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενωτέρῃ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσηκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγάθου πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὕψοι τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18), ἔξω βάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὄλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῆς πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία.

§ 18

α'. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;

Πίστις εἰς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἡμῶν ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας, ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδή αὐτῆς πρὸς γνωστὰς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας

τοῦ νοῦ ἡμῶν, καὶ τότε λέγεται *λογικὴ πίστις*. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι ἅμα ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. *Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν, διότι διδάσκονται ὑπὸ ἀξιопίστων καὶ μέγιστον κύρος ἔχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς*. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθκνον δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν, ἢ δὲ ἀνάγκωσι τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας ἢ τὴν τελειοτάτην ἀποκάλυψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας (ἢ διδασκαλία τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἠθικῆς ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὅτι ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξαν τὰ ἄλλα θρησκευόμενα καὶ οἱ σοφώτατοι τῶν ἀνθρώπων πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν), γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλόν, πᾶν δώρημα τέλειον, εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος (Ἰακ. α', 17). Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κύρος τῆς διδασκαλίας των. Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι *λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι* πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦ ἡμῶν ἢ πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ κοινοῦ ὕμιου νοῦ καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως, ἅτινα ἐδέχθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὀδηγῶσιν ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐνῷ αἱ ἀντίθετοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πλάναι εἶναι μωραὶ καὶ ἀνόητοι. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νᾶ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, ἵνα γίνωμεν ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστόν ὡς σω-

τῆρα τοῦ κόσμου καὶ υἷὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἦν ἔδρυσεν, ὠδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν ἁγιασμόν καὶ ἀνεμόρφωσε καὶ ἀνέπλασεν αὐτὸν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς, διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνευματος τοῦ ἐμπνεομένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν, καὶ ἴθις εἰς τὴν μέλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ) πιστεύομεν εἰς ἀληθείας εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ὕγιου νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει· καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἐγίνε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἐγένε ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τσαύτης σοφίας καὶ ἁρμονίας κατασκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὅμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἦν ἀναγκαίως αὐτῷ ὡς τελείῳ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης π. χ. καὶ ὁ Πλάτων, ἐπίστευον εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἀνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ ἰδιάζοντα αὐτῷ καὶ ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξιν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Τὰ ἄλογα ζῶα ἔχουσι στοιχειώδη τινὰ νόησιν, ἀναγκαίαν μόνον διὰ τὸς πρώτας σωματικὰς τῶν ἀνάγκας, οὐχὶ δὲ λογικὴν ὑψηλοτέραν νόησιν, ὥστε νὰ ζητῶσι τὸς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ὑψῶνται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχουσι διὰ τοῦτο ἐπιστή-

μην, καλλιτεχνίαν, ιστορίαν, θρησκείαν, ἠθικὴν, πολιτισμόν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ἔτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν κτηνῶν. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ἔτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμόν, τὴν πνευματικὴν του καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ἔτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠλλοιώθη ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἦν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τα ἦθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Πάντα ταῦτα δεικνύουσι τὸν Χριστὸν ἀληθῶς σωτήρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ἔτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τιμὴν ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἀδικον. Τότε θὰ ἦτο ἀδικὸς ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν θεοσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφήν λέγει, ἔτι δὲν ὑπάρχει Θεός. (Ψαλ. ιγ', 1). Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυ-

(*) Σημ. Τὰς θεμελιώδεις ἰδέας τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πρόνοιαν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

νειδησία άγει εις την άπιστιαν και την άσέβειαν, ή άληθής σοφία και ή χρηστότης τούναντίον οδηγεί εις την πίστιν. "Αφρονες και άμαθείς, ή διεστραμμένην έχοντες την διάνοιαν άρνούνται: την πίστιν εις τόν Θεόν και την πρόνοιαν, άνίκανοι όντες από τής θεωρίας τών τοσοούτων πανσόφως πεπονημένων δημιουργημάτων να ύψωθώσιν εις τόν δημιουργόν και την πρόνοιάν του. "Ο ύγιής νοός τούναντίον και μάάλιστα ό διά τού φωτός τής άληθοϋς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει παντού έν τή φύσει τόν Θεόν και έννοεί τούς λόγους τής Γραφής. «Οί ούρανοι διηγούνται δόξαν Θεού, ποιήσιν δέ χειρών αυτού άναγγέλλει τó στερέωμα» (Ψαλμ. ιη', 1). "Ωστόσο και ό άσυνείδητος και διεφθαρμένος άνθρωπος εύκόλως άπιστεί, διότι έπιθυμεί να κωφεύη εις την φωνήν τής συνειδήσεώς του, ήτις κηρύττει τόν Θεόν ώς ύπιστον νομοθέτην και δίκαιον κριτήν και μέλλουσαν ζωήν, έν ή ή κακία θέλει τιμωρηθή, ή δέ άρετή θέλει άνταμειφθή. Αί μεγάλοι αύται άλήθειαι τής συνειδήσεως ταραύττουσιν αυτόν και διά τούτο προσπαθεί να άπομακρύνη αύτάς άφ' έαυτού. "Η άπιστία παρακολουθεί λοιπόν την άσυνειδησίαν και την διαφθοράν τούναντίον ή χρηστότης και ή άρετή άρέσκεται εις την πίστιν· ό ένάρετος και χρηστός θέλει να ύπάρχη Θεός, να ύπάρχη μέλλουσα ζωή, να υποστηρίζεται τó αγαθόν κατά τής κακίας και επί τέλους θριαμβεύη κατ' αύτής. Τα έκ τής πίστεως καλά είναι μεγάλα. Αυτή στηρίζει εις την άρετήν· αύτή ένθαρρύνει ήμās έν ταις δυσχερείαις του βίου· αύτή παρηγορεί ήμās έν ταις θλίψεσιν.

"Ινα είναι άληθής ή πρós τόν Θεόν πίστις, πρέπει να είναι·
 1) **Δογική**, δηλ. δέον να πιστεύωμεν μετά λόγου, μη άναμιγνύοντες μετά τών άληθειών τής θρησκείας πράγματα άσχετα πρós αύτήν και μη άποδεχόμενοι τυφλώς και άνευ πάσης έξετάσεως πāsαν πρόληψιν και δεισιδαιμονίαν υπό τó πρόσχημα τής θρησκευτικής άληθείας. 2) Πρέπει να είναι σταθερά. "Ο άληθώς πιστεύων έμμένει πάντοτε εις τά πεποιθήσεις του και ύπερμαχεί αύτών, χάριν δέ αύτών είναι έτοιμος τά πάντα να

θυσιάση. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἔργα, εἶναι «νεκρά» (β', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐνεργῆται διὰ τῆς ἀγάπης, νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6).

§ 19

β'. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἅγια Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος διδάσκει, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ κοῖ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Τὸν Θεὸν ἐνοοῦντες ὡς τέλειον θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς πρότυπον ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅτι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὠκεανός, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια· διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅτι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνώσεως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτὺς ἐκ τοῦ φωτός αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν· καλόν

καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς, ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἰς μὲν τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς δὲ τὸ αἰσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ, ἢ Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὑλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὅψ' οὗ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πνευματικὸν τοῦτο κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύναται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπεραομένα ἀγαθὰ, ὡς ἀτελεῖ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἣτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37). Ὅτι δὲ τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι πρώτιστον, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20

Ποία αγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;

ἵνα εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν αγάπη ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἑξῆς ιδιώματα· 1) Πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινής*. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ εἶναι ἐπίδειξις αγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνυπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων· «Τεχνία μου, μὴ αγαπῶμεν λόγῳ μῆδὲ γλώσσει, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ εἶναι *καθάρᾳ*, δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἑξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθόν δὲ ὀφείλομεν νὰ αγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ εἶναι *υἱική*, νὰ εἶναι δηλ. αγάπη, ὅποια ἀρμόζει εἰς υἱοῦς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς αγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ αγάπῃ, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία αγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείεται ἐν τῇ αγάπῃ» (Α' Ἰωάνν. δ', 18). 4) *Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης αγάπης*. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη αγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν αγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν αγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νὰ εἶναι *ἐνεργὸς καὶ ζῶσα*, δηλ. ὅχι μόνον νὰ εἶναι εἰλικρινής καὶ νὰ ὑπάρχη πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ νὰ ἔχη καὶ δύναμιν καὶ ζωήν, ὥστε νὰ κανονίζῃ ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ εἶναι *σταθερὰ*

καὶ καρτερική. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ εἶναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10) καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνεταί τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε', 10), ὑπέκων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τί ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ... ; Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστώτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35, 39).

§ 21.

γ'. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφίγη ἐνίστη νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἢ ἀρετῇ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλή-

ρης ἀγάπης ὧν προνοεῖ καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. Γ', 25 - 34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς παντογνώστης, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν συνδέεται στενωδῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλειπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν *μεγίστην* ἀνάγκην, πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλσαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατήρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμὸν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ. Τοῦναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτὸν· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειαν, ἢ δὲ ἀπελπισία καὶ ἢ ἀπογοήτευσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι· 1) *λογικὴ*, δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅτι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν πρέ-

πει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ἔταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρώπινη ἐλπίς ἐγκαταλείπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανοὺς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρώποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

§ 22.

α'. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, λατρεύομεν αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἢ προσευχὴ αἰτήσεως, ἔταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλλείπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ἔταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας, ἔταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ἃς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ εὐχαριστίας, ἔταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχή, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὑψίστη πράξις τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμότεραι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ προσευχὴ ἔχει ἀξίαν· 1ον ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ἔταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ἕσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχὴ δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον. Ἡ προσευχὴ τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ἔταν γίνηται ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρῇ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ἔταν εἴμεθα πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ἔταν ἡμεῖς δὲν

συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν ; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ᾗ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλόμενα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ἔστις ἐνῶ ὁ κύριός του ἀφήκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν. (Ματθ. 1η', 28). Πρὸς τοῦτοις ἅνθρωποι πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν. «αἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5' 8). καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ τῶν αἰνῶν, καθ' ἕσπον αὐτὸς εἶναι ἀνευδεής. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται α') διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. "Ὅταν εἴμεθα εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀνάγκη νὰ προσευχόμεθα. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβὴς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν. Χρήζων πράγματός τις αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἰκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχῶν παρ' αὐτοῦ εὐεργετηματός τις ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσο ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἐπειτα β') ἡ προσευχὴ καὶ ἄλλως εἰ-

ναί χρήσιμος, διότι, ἂν καὶ εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσευχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προ-
 παρασκευῆς εἰς τὴν προσευχὴν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτ. καὶ αἰσθήματα καί, ἐνῶ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειώνομεν θερμῶς τὴν προσευχὴν ἡμῶν.
 Ἡ προσευχὴ λοιπὸν διαθερμαίνει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Θεοῦ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχὴ στηρίζει καὶ τῶν ἄλλων τὴν εὐσέβειαν· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους κινουῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται εὐσεβεστέροι. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφὴ νὰ προσευχώμεθα· «Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε», εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολοσ. δ', 2).

§ 23.

β' Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἴδιαν νὰ προσευχώμεθα ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον Διότι ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν, ἐν εἰς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχὴν. 2ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ, ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, προσευχώμεθα θερμότερον. 3ον Διότι διὰ τῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχὴν συναθροίσει δίδεται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαι-

ρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγοῦντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἢ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὠρισμένοι ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένοι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμνησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἀποστόλων, προφητῶν, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Α' Ὁφείλομεν κατ' αὐτάς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὄραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι ὅτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῇ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β' Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῇ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σφύζουσα ἀπὸ τῶν ἀτεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ' Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι, ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, αἱ Θρησκευτικαὶ Μελέται τοῦ Μαυροζορδάτου, τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Λ. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγούστου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γκιζώτου, Μελέται Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, ἐκγενίου ἐπιστολαὶ τοῦ Βράϊλα, Λουθάργου λόγοι, Φλαμμαριῶνος Ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, Σχεῖδε-

ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλειότερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. θ', 13). Δ' Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν ἔχουσιν ἀνάγκην ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατὰπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι ἰουδαϊκὴ, καθ' ἧς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινές, ἄγαν αὐστηροί, ἐνόμισαν, εἰ κατὰ τὰς Κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφισιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτὴν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ εἶναι πάντοτε καὶ ἁθῶναι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ἄκοσμοι οὔσαι καὶ ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ βλάψωσιν ἡμᾶς ἠθικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις. ἐν ᾧ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλ. τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν

μαχέρου Κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ, Σκαλτσούνη Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, Ψυχολογικαὶ μελέται, Ἄρμονία χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τοῦ αὐτοῦ, ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ Ἀπάνθισμα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ οἱ Λόγοι πιστοῦ Ἁ. Διομήδους Κυριακοῦ.

ἐορτῶν πράττουσιν ἔσοι κατ' αὐτὰς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ἔσοι μολύνουσιν αὐτὰς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων, ἔσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτὰς καὶ ἔσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 24 α'.

γ' Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζόμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύμεν καὶ ὅταν μεταχειριζόμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαθείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμόν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἠθέλομεν δείξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον ἔσοι ἄνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δεικνύει, ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον, κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἔσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεδεμένοι μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρεῖωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον, μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρῶμενοι δι' αὐτοῦ τὰς ἄλλαις κακά· Ἡ κατάρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους· Ὁ Παῦλος λέγει· «εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλο-

γούμεν τον Θεόν, να καταρώμεθα τους ανθρώπους, τους καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ίακώβ. γ', 9). ὁρίζουσι δὲ τὸν Θεόν καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος, ἀνευλαβῆ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. "Ὁρκος εἶναι ἢ ἐπιβεβαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδύναμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, εἴταν εἶναι ἀνάγκη. "Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῇ Εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζονται ὕλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντα ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ ἄνευ ἀνάγκης γινομένους. "Ἀνεῦ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεόν καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ εἴμεθα τσοῦτον εὐλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. "Ὅτι ὁμως ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ Εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα εἶπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός;» (Ματθ. κς', 63). εἰς οὗς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν· «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς εἴταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α' 9). Ὁ Παῦλος λέγει βῆτῶς, ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρασ πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. γ', 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθεῖσαν

υπόσχεσίν του, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἐξηχρειωμένους καὶ εἰς μέ-
 γιστον βαθμὸν ἀσεβῆς. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχει-
 ρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστη-
 ρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστὰς, καὶ ὑποχρεοῦσα
 τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνειδήτην διαχείρισιν τῆς
 αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται,
 ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πά-
 θους, ὁ δικαστὴς ἢ ὁ ἔνορκος, ὅτι θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ
 ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀπο-
 βλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς
 πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς
 σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐ-
 τῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς μέχρι τελευταίας ῥυτίδος τοῦ αἵμα-
 τός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ *ὁμολογίας τῆς ἀληθείας*
 ἢ *ὑποσχέσεως*. Τοὺς ὄρκους εἶταν δίδωμεν, ἀφείλομεν νὰ πράτ-
 τωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιώμεν τι ὡς
 ἀληθές, εἶταν ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν
 εἴμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δέ, οὐδέποτε πρέπει μεθ'
 ὄρκου νὰ ὑποσχωμέθα τι, τὸ ὅποιον γνωρίζωμεν ὅτι δὲν δυνά-
 μεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως
 ἀφείλομεν νὰ ἐκπληρώμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑποσχημένα. Ἡ δο-
 λιότης πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαί-
 νομεν, ἢ εἶταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἢ εἶταν ὑπο-
 σχώμεθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑποσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ
 δὲ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι *ἐγκλήματα* μεγάλα καὶ
 φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ
 τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φοβηθῇ πολὺ περισσότερον τοὺς
 ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρω-
 πος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα
 ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ὄρ-
 κος τῆς *ὁμολογίας* ἰσχύει πάντοτε. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς
 ὑποσχέσεως δύναται ἐν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν
 του καὶ ὑποχρέωσιν, εἶταν δηλ. ἰὸν οἱ ὄρκοι, ὑφ' οὗς ἐγένετο,

ἐκλίπωσι, 2ον εἶταν ἢ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων εἶναι φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος, 3ον εἶταν ὁ λαθὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον εἶταν ἢ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ἔρκον·

Μὴ ἐρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.

Ὅρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ἐρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ἔρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τοῖς ἔρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει πάντοτε τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνήσῃαι ἔρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον. Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ἔρκον.

§ 24 β'.

Παραδείγματα.

Τοιαύτη εἶναι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη. Παραδείγματα τελείας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἔχομεν πρὸ πάντων τοὺς ἱερούς καὶ θεοσπνεύστους ἄνδρας τῆς ἀγίας Γραφῆς, τοὺς προφῆτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ὧν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἦτο θερμωτάτη καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐμφοροῦμενοι ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσι πρὸ πάντων οἱ ὠραῖοι λόγοι τοῦ Παύλου, οὓς καὶ ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ θλιψίς ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα; Πέπεισμαι γὰρ οὔτε θάνατος οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. η' 35). Τοιαύτη ἦτο καὶ ἢ τῶν πρώτων χριστιανῶν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἣν ἔδειξαν πρὸ πάντων ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Ὑπ' αὐτῶν δὲ ἐνεφοροῦντο καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλάμπρυναν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγιωτά-

του βίου των καὶ τῶν σοφωτάτων συγγραμμάτων των. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν περὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἀγίων, ὧν τὴν μνήμην τελεῖ ἡ ἐκκλησία κατὰ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν. Διότι καὶ αὐτῶν ὁ βίος εἶναι ἑκφρασις τελείας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Πάντας τούτους ἔχοντες ὑπ' ὄψιν πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ σπουδάζωμεν νὰ πληρώμεθα ὑπὸ τοιαύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, δεκνύοντες ταύτην ἰδίως διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθ' ἅπαντα τὸν βίον ἡμῶν.

B.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

§ 25.

*Τι εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ πῶς
δικαιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα;*

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολή, ἡ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»· διὰ τοῦτο προτάσσομεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα τῶν πρὸς τὸν πλησίον. Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη εἶναι ἀληθὴς καὶ ὀρθή, δεόν νὰ εἶναι ἔλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἔλλογος, ἔταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶ-

μεν πλειότερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλαδή ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τοῦναντίον εἶναι ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλον τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενόν, ὄρθιον ἰστάμενον, τὸν δὲ μετριόφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν γῆν. Ἡ μετριοφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετὴ, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταντᾷ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν· διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασφίξῃ πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενός ποτε νὰ μεταχειρίζονται αὐτὸν οἱ ἄλλοι ὡς δοῦλον, μηδὲ αὐτὸς νὰ καταφεύγῃ εἰς ποταπὰ μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριόφρων, ἀλλ' εὐτελὴς χαρακτήρ. Δικαία δὲ εἶναι ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ἔταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὴν πρὸς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη εἶναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καταντᾷ εἰς τὴν φιλαυτίαν ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

§ 26.

α' Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἢ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ἔτι δύνανται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ

ἐποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθῆκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἢ ἐξ ἀπελπισμοῦ καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν· ἀσέβειαν μὲν, διότι, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θεῖαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ἕπερ ὁ Πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ· πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, εἴτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθά, ἀδιαφορίαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερὸν ἐγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν συνήθως εἶναι· 1) Ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, εἴτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καταστρέφουσι καὶ τὴν υγείαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τέλος αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισμόν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν, τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἢ ἀηδίας καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σφίζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρὸν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνηθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶ-

μεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐθίξῃ ἑαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν ταῖς δυστυχήμασι ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβὴς πεπειθῶς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα, ὡς πατρικὰς τιμωρίας, καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἢ αὐτοκτονία, ὅταν προσέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς ἔσχατον ἔγκλημα. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔγκλημα ἡ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθήκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθήκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι· 1ον Ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἢ ἀρετῆς ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πράξιν ἀπειλῶμαι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ πατρις ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσι καὶ εἶναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπεραπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. 3ον Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις θέον νὰ ἐμπνεύῃ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μερίζονα ταύτης ἀγάπην», λέγει ἡ Γραφή, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε').

§ 27.

β' Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκαιῶς καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον· «ὕγιης νοῦς ἐν σώματι ὑγιεῖ» (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος καταρροῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενίζουσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὅποια εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρότης, ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρότητα καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἄσκησις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἄσκησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαῖα, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρείας αὐτῶν ἐργασίας (ἄνθρωπος ἀσθενῶν πάντοτε εἶναι

ἀδύνατον νὰ ἐκπληροῖ καλῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντά του), καὶ ὑπηρετῶσιν ὡς εὐσταλεῖς ὀπλίται τὴν πατρίδα των ἐν κκιρῶ πολέμου. Ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὕγιων μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὐ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἢ χάριν αὐτῶν γυμναστικῆ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυῖαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ ὑγεία ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 28.

γ' Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἢ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· Τί ὀφείλεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Ματθ. 15', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἢ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦ λέγεται *θεωρητικὴ ἀνάπτυξις*, ἢ τῆς καρδίας *πρακτικὴ*. Ὡς πρὸς τὴν μὲρῶσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ ἢ ἀμβλύνη αὐτόν, νὰ ζητῆ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦ συντείνει τὰ μέγιστα ἢ παιδεῖα, ἢς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἢ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις, Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδεῖαν, ἢ φιλομάθεια, εἶναι καθήκον. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίῳ πάντοτε

καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένοι νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἢ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλάνθρωπίας, ὁ ἕρως ἐν γένει πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἢ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις, ἢ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσικὴ· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὴς θείας τελειότητος, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θεοῦ κάλλους, τῆς θείας ἁρμονίας. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἢ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλόν εἶναι ἁρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἢ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὸς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἁρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διώκουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημοσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμᾶς.

§ 29.

δ' Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολῦτιμον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ (Σειράχ μα', 12). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἢ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί

δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν ὑπὸ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποποῖ; Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς καὶ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὅπως ἡ σκιά τὰ σώματα. Ὅφειλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ υπερασπίζωμεν ἢ υπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μετριοπαθείας, φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μονον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἀδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουσαν τὰς πρωτοκλισίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπικμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ νὰ καλῶνται βῆβδι βῆβδι (Ματθ. γ', 6).

§ 30

Ε'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ; Πῶς διασώζομεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐργασία εἶναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει

πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ εἶναι ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἥτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἀνθρώπον καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἠθικῶς ἐπιβλαβής ἢ νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὕλικὰς ὠφελείας. Τὸ κατῆκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, ἀλλὰ μηδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες, ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐὰν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, μηδένα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω», λέγει ἡ Γραφή, «μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθεῖρῃ τὴν ἡμετέραν ὑγείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἁμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ κατῆκον, τὸ ὅποιον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπτει, ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῇ, νὰ φονεῦσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπράξῃ ἐγκλήματα ἵνα κρύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτίαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ

τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δι-
λαδῆ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Ὁλιγαρχεῖς καὶ οἰκονόμοι καὶ φίλεργοι ὄντες διασφύζομεν
καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν· διότι ἐπαρκούντες εἰς τὰς ἀνάγκας
ἡμῶν δὲν θὰ ἐξαρτώμεθα παρ' οὐδενός, δὲν θὰ φοβώμεθα κα-
νένα καὶ θὰ δυνάμεθα νὰ διατηρῶμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν
τελείως.

Γ'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

§ 31

*Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ
τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς
καθῆκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ
εἶπεν, ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ. » εἶναι ἡ
πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· « Δευτέρα δὲ ὅμοια
αὐτῇ » εἶναι ἡ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » (Ματθ.
κβ', 40). *Τὰ καθήκοντα* ταῦτα συνδέονται στενωτάτα πρὸς ἄλ-
ληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ
τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι
ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ
ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολήν ἔχομεν
ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐ-
τοῦ » (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ
ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰμὴ ἀγαπῶν τὸ
πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του ;
Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις,
καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσω-

μεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν εἴμεθα πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ.

Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὅμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τείνῃ τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἀξία πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ νὰ ἀγκυῶ, μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάβπτων αὐτὸν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξιν του, τὸναντίον δὲ εὐεργετῶν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης *πηγάξωσι* τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλύτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἐπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅτι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχεν τὰ ἔργα του. «Ἐάν», λέγει, «ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἶμι» (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Ἡ μεγαλύτερα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι οὐδὲν ἄνευ αὐτῆς. Σταγῶν ἀγάπης εἶναι κρείττων ὠκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφή δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοι-

μασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» μόνοι ἐκείνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες «ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ» (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμ. τῶν μαθητῶν του τοῦτο : «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. ιγ', 35). Ἡ ἔλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάν. ε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν τηρεῖ δλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

§ 32

Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) καθολικὴ, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρώπως πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον

ετι οὐδὲν εἶχον καθήκον. 2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλη-
 σίον εἶναι ἡ ἐκτεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, πρὸς
 οὓς ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς
 καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικα-
 κούντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνύμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου
 δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐερ-
 γητῶ. Τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. α' Ἀγαπᾶτε τοὺς
 ἐχθροὺς ὑμῶν», παραγγέλλει ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44).
 Διότι, ἐὰν εἰ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς
 καὶ εἶναι ἀδικοὶ καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος,
 ἵνα καὶ ἡμεῖς παραβῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Ἐάν τις π. χ. συ-
 κοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαν-
 τῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἄριστον πα-
 ράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν
 προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἵνα συλλάβῃ αὐ-
 τόν, δὲν ἀπετράφη οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ'
 ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λό-
 γους· «Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει ;» Φίλε, πρὸς τί ἤλθες ; Μὲ φί-
 λημα μὲ προδίδεις ; (Ματθ. 26', 50). Σταυρούμενος δὲ δὲν
 ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρω-
 τὰς του, τοῦναντίον ἀνεξικάκως γῦχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων·
 «Πάτερ, ἄφεες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδαςί τί ποιοῦσι». (Λουκ. κγ',
 24). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ
 ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν. Οὕτως ἀποθηήσκων ὁ πρωτε-
 μάρτυς Στέφανος ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύ-
 ριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην», δηλ. μὴ λάβῃς
 ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς
 τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ.
 ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον καὶ
 νὰ μὴ εἶναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἔλεειν π. χ.
 ἐπίδειξεως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ εἰκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα,
 δὲν εἶναι ἐνδείξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος,
 ετι, εταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀρι-

στερά χειρ τί ποιεί ή δεξιά (Ματθ. 5', 3), δηλ. δέον νά άγνοώ-
 σιν αὐτήν καί αὐτοί οί οίκειότεροι ήμῶν. 4) Πρέπει νά εἶναι
 ἐνεργός, νά δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καί νά μή περιορίζηται
 ἐν λόγοις. «Ὁς ἀν ἔχη τόν βίον τοῦ κόσμου», λέγει ὁ Ἰωάννης,
 «καί θεωρῆ τόν ἀδελφόν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καί κλείη τά
 σπλάγγνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ή ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν
 αὐτῷ ; Τεκνία μου, μή ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδέ γλώσσῃ, ἀλλ'
 ἔργῳ καί ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία Πᾶσα με-
 ροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρᾶν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τόν
 πλησίον ἀγάπης. Οὐδέποτε πρέπει νά εὐεργετῆ τίς τινα, ἵνα ἀδι-
 κήσῃ ἄλλον· δέν πρέπει δέ νά παραλείπη τις τήν ἐκπλήρωσιν
 τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς
 εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νά μή ἀρνῶμαι νά πληρώσω
 τά χρέη μου καί ἔπειτα νά θέλω νά ποιῶ γενναίας εὐποιίας.
 6) Συνετή. Πρέπει δηλ. νά δεικνύωμεν ἀγάπην καί εὐεργετώ-
 μεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καί τῆς χρείας αὐτῶν.
 Δέν πρέπει νά παραμελῶμεν τῶν οἰκείων, ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλ-
 λους· δέν πρέπει νά ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν
 ἔχοντας, ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς· δέν πρέπει νά
 βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοήθειάς ήμῶν ἠδύναντο νά
 γίνωσιν ἀκηροί καί νά παραδοθῶσιν εἰς τήν ἀργίαν. 7) Καρτε-
 ρική. Δέον δηλ. νά βοηθῶμεν τόν πλησίον καί ὅταν, παρουσια-
 ζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νά ὑποστῶμεν θυσίας. «Ὅταν ἐπί-
 κείται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ή ζωή ἢ ή τιμή τοῦ
 ἄλλου, ὀφείλομεν νά διακινδυνεύσωμεν καί αὐτήν ήμῶν τήν
 ζωήν. 8) Σταθερά. Δέον δηλ. νά μή εἶναι εὐμετάβλητος· δέν
 πρέπει ὅτε μὲν νά δεικνυώμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι
 καί φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δέ ἀδικοί καί ἀσπλαγχνοί. Ἡ ἀληθῆς
 ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον εἶναι διαρκῆς καί μένει πάντοτε ή
 αὐτή. Τέλος 9) ή ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον εἶναι καθαρᾶ, δηλ.
 πρέπει νά ἀγαπῶμεν αὐτόν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τήν ἐν αὐ-
 τῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχι δέ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν
 ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον. Τά πρὸς τόν πλησίον καθήκοντα

ἐκθέτομεν κατωτέρω διαιρούντες εἰς δύο τάξεις, εἰς καθήκοντα ἀτομικά, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἓν ἄτομον, καὶ εἰς κοινωνικά, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ομάδας ἢ ὀλοκλήρου κοινωνίας (οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν).

§ 33

Α' Ἀτομικά καθήκοντα.

α' Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ ἢ περυσία καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ. Ὅφειλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄν λογικὸν πρέπει νὰ εἶναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὐκίως καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφὴ τὸν φόνον λέγουσα· Οὐ φονεύσεις» (Ἐξὸδ. κ'), Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίγη εἴτε ἀμέσως· εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας· εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς· εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνον ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ φονεύς· διότι ὁ φόνος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἓν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις εἰς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν

φονέα, και αί τύψεις της συνειδήσεως ἕνεκα τοῦ τοιοῦτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου και τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ ὑπὸ παιδός, παρ' ᾧ ἢ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδόλως δὲ ὁ ὑπὸ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐκλείπει, εἴταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν, δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβαλλομένην ὑπ' ἄλλου, φονεύῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτιος τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὁμοως τῆς ἀμύνης ἢ ἠθικῆ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθῆσῃ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον διὰ παντὸς ἄλλου μέσου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐκλείπει, διότι και ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄμυνα τοῦ ἔλου ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι, και αὐτοὶ οἱ δίκαιοι, πρέπει νὰ θεωρῶνται, εἰ εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ και πρέπει νὰ εὐχχηταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστὰς, πειρατὰς, φονεὺς ἐκ προμελέτης, δικαιούται κατὰ τὴν Γραφὴν ἢ πολιτεία ἀμυνομένη (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ *θανατικὴν ποινὴν*, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν και τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ και ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ εἶναι φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῆ, ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, εἰ οἱ ἀσφαλῶς πεφυλαχισμένοι κακούργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, και εἰ ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακούργους περισσότερον. Ἀλλως ἢ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάψῃ τὰς κοινωνίας και νὰ γίνῃ ἀφορ-

μή, ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου δὲ μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ ἢ ἐκτέλεισις νὰ μὴ εἶναι ἀπάνθρωπος. Αἱ βάσανοι καταδικάζονται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούργημα. Διότι, ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς εἶναι ὁ προσβληθεὶς, ἀδίκως φονεύει τὸν ἄλλον· πρῶτον διότι γίνεται ὁ αὐτὸς κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποσον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡ δύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἢ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν εἶναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἢ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἢ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεὺς εἶναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς προστιθῆσι δεύτερον, τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιούται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγόρου δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ἕσον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἴσθημα μὴ συμβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 34

β' Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία ;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν

ιδιοκτησίαν του ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθήκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅτι δικαίως ἐκτήσατό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν του ἀναγκαῖον. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία ἣν ἔχει τις νὰ κτᾶται, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει καθήκον, ἄρα καὶ δικαίωμα, νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν του ἀναγκαῖα μέσα· ἀρκεῖ νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅφείλει δὲ νὰ σέβηται πᾶς τις τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιοκτησίας. Τὴν ἰδιοκτησίαν κτώμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. Ἰον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότη εἶναι δικαία, ὅταν εἶναι τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντος ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὑρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὑρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικήν ἡμῶν κατοχήν τὸ εὑρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν εἴμεθα κλέπται. Ῥον Αἱ συμφωνίαι, ἵνα εἶναι ἔγκυροι, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ εἶναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὅρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ ὅροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμφωνηθέντων εἶναι ἀδύνατος. Ῥον. Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν πρέ

πει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐξευτελιστική, διότι πρέπει νὰ διασφίξῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθίμως νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάσῃται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 35

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς· 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεισις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεισις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθεοῖσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ πλεονεξία· σφίξουσι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἄεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὅμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φίλεργος τοῦναντίον, ὁ ὀλιγαρκῆς καὶ ὁ ἀφιλοκερδῆς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχροὺν κέρδος. 2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, εἴταν παρακινή π. χ. αὐτόν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφελῆθῃ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἀδικος ἐπιδίωξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους,

ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνη τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ἕπερ διδῶν, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποτίνειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4ον Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζην εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφηται ὑπὸ τῶν ἄλλων ζημιοῖ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ'. 10). 5ον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ λαθραία αὐτομισθαποδοσία. Τοιαύτην διαπραττεῖ ὁ λαθραίως μισθῶν ἑαυτὸν ἢ λαθραίως λαμβάνων ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει ὅτι ἀδικεῖται δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 36

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐ ποιῶμεν αὐτόν. *Εὐεργεσία* εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι

Χριστιανικὴ ἠθικὴ Ἀ. Δ. Κυριακοῦ

5

πλήρης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι'. 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἂν ἠδικήσαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε', 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος», λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15), «παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάννου γ'. 17). *Εὐκαιρίαι* εἰς τὸ νὰ φανῶμε εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον, ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλήμμυραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες. 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετουμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλυτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπωςδῆποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίῃ ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως, ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην», διδάσκει ὁ Κύριος, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία

πρέπει να γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῆ τις ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἢ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἣτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον σκοπὸν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5', 2).

§ 37

Περὶ τῶν πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερομένων καθηκόντων.

1. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον;

Πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὴ ἰδιοκτησίᾳ πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν· «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόδοσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιονδῆποτε ἐπάγγελμα καὶ ἀνἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψίν του. Τί εἶναι π. χ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρός ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις· 1) ἔταν διαδίδῃ ὑπνοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ· 2) ἔταν ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίζῃ· 3) ἔταν συκοφαντῇ αὐτὸν πλάττων ἀνυπάρκτους κατηγορίας· καὶ 4) ἔταν ἀδίκως περιφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλήν *κουφότητα* καὶ κλί-

σιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἢ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἢ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἢ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμοῦς δύνανται πάντοτε νὰ εἶναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφή καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ». Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι τὸ ὅποιον ἤθελε παραβιάσει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τὸναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅτι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατ' ἄλλων· σιωπῶν δὲ δεικνύει ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τὸναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαύλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἷτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυθρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεων των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α'. Θεσσαλ. ε', 14).

§ 38.

2 Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελώμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῦ ὁ πλησίον

ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἐξῆς καθήκοντα. 1ον **Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλμένον**, δι' αὐτὸ ἡδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρή. 2ον **Νὰ μὴ δίδωμεν αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν αἰσχροὺν παράδειγμα**· διότι καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι πλείοτερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολουθοῦσι τὰ παράδειγματα ἢ τοὺς λόγους, 3ον **Νὰ μὴ συντελώμεν διὰ τῆς συμπράξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν**. Διὰ τῆς συμπράξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἷονδῆποτε τρόπον, ἀλλ' ἔχρωμεν **καθῆκον** καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων· καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ διαφθείρῃ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν α') Διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι, ἔταν μετ' ὀργῆς νοουθετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας· διότι τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν.

Τοῦ τοιοῦτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως, ἔτανεῖναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς τὴν εὐθεϊαν ὁδόν, ἔταν εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ἔταν μετὰ βεβαιότητος σὺδεδμῖα διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινουνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλήν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύνανται νὰ ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Ὅβτω λαμφάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 19). Ἄς μὴ νομίσῃ δέ τις, ὅτι πρέπει ὁ ἀνθρώπος νὰ πράττῃ τι ἔκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἢ ἀγαθὴ πρᾶξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ἔταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωσίᾳ δύνανται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται ὑπὸ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωίας, οἷον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλούσιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 39 α'

3. Τί εἶναι καθήκον τῆς πρὸ τὸν πλησίον
εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδόλος διάθεσις, ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται *φιλαλήθεια*, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, *εἰλικρινεία*. Ἡ ἀνειλικρινεία καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικήν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διὰ τί θὰ ψευσθῆ ἢ θὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του ; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του, ἔπειτα δὲ ζημιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, οἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος λέγων· «Ἐστὼ δὲ ὁ λόγος ὑμῶν *ναὶ ναὶ καὶ οὐ οὐ*» (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι «οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις». Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνειλικρινῶς ἢ νὰ ψεύδῃται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ εἶναι ἀδόλος ἐκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινείαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνειλικρινείας, καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν *λαλεῖ τις*. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ

μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, αλλά ζημιοὶ καὶ τὸν κο-
λακευόμενον, ἀπατώσα αὐτόν, ἐὰν εἶναι κοῦφος, καὶ πείθουσα
αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα,
ἅτινα πράγματι κέκτιται, καὶ καθιστῶσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθω-
τον. Καὶ ἡ κρυψίνουα, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε
ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν.
Τῆς κρυψινοῦσας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ
κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ'
ἄθφου σκοποῦ, παιδείας χάριν π. χ. Ἄλλὰ καὶ τοῦ ἄθφου τού-
του ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρῆ-
σις, διότι ἄλλως συνηθίζει τις εἰς τὸ ψεῦδεσθαι.

§ 39 β'

*Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν
τοῦ πλησίον ;*

Εἰς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ
ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, ἣν πρέπει νὰ σεβώμεθα. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ
μεταχειριζώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς δούλους, ὡς κτήματα δηλ.
ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δέχεται διακρίσιν δούλου καὶ ἐλευ-
θέρου (Γαλ. γ', 28). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ὁ εἰς λαὸς νὰ ὑπο-
δουλοῖ τὸν ἄλλον, ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν του. Οἱ λαοὶ δὲν πρέ-
πει νὰ ἀνέχωνται τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ δεόν
νὰ ἀγωνίζωνται διὰ πάσης θυσίας καὶ χρήματος καὶ αἵματος
πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς. Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας θάνατος εἶναι ὁ ἐν-
δοξότατος τῶν θανάτων· ἄνευ ἐλευθερίας οὐδεμίαν ζωὴν, ἀνάπτυ-
ξις καὶ πρόοδος εἶναι δυνατὴ εἰς τοὺς λαοὺς.

§ 39 γ'

Παραδείγματα.

Ταῦτα εἶναι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα. Παραδείγματα
ἐξόχου ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἔδωκαν πολλοὶ τῶν χριστια-

νων εις πάσας τὰς ἐποχάς. Πρὸ πάντων τοιαύτην ἀγάπην πρὸς ἀλλήλους ἔδειξαν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῶν Ἱεροσολύμων, περὶ ὧν λέγει ἡ Βίβλος τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων ἔτι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδιά ἦτο μία, ἔτι προσέφερον τὰς περιουσίας των ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, ἔτι δὲν ἤθελον νὰ λέγωσιν ἔτι ἔχουσι τι ἴδιον καὶ τὰ πάντα ἦσαν κοινὰ εἰς χρῆσιν ὅλων, ὅπως μὴ ὑπάρχη ἐνδεής τις μεταξὺ αὐτῶν. Καὶ ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν τοιαύτη ἦτο ἡ ἀγάπη τῶν χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους, ὥστε οἱ ἔθνικοι ἔλεγον ἐκπληττόμενοι· «οἱ χριστιανοὶ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν», ἔκραζον δὲ περὶ αὐτῶν· «Ἴδετε πόσον ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἰναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων». Ἐξέτεινον δὲ τὴν ἀγάπην των ταύτην καὶ ἐπὶ τοῖς ἐθνικοῦς ἀκόμη, ὡς ἐδείχθη ἐν καιρῷ φοβερῶν λιμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Καρχηδόνι καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ἔτι διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἤρξατο ἡ φιλανθρωπία, ἡ ἐλάχιστη ἔχνη ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθνικοις. νὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὸν κόσμον. Αἱ χριστιανικαὶ μεγάλαι πόλεις καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ποῦν περισσότερο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους γέμουσι φιλανθρωπικῶν καταστημάτων πρὸς περίθαλψιν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἀπειράριθμοι δὲ φιλανθρωπικαὶ ἑταιρεῖαι καὶ σύλλογοι παντὸς εἶδους ἐργάζονται ἐκθύμως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τοιαύτη θερμὴ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ πληροῖ καὶ ἡμᾶς, ἐν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀληθεῖς χριστιανοί.

Β' Κοινωνικὰ καὶ ἠθικὰ.

§ 40

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς

αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικώτερα καθήκοντα, ἅτινα γεν-
 νῶνται ἐξ εἰδικῶν τινων σχέσεων, ὡς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτο-
 μεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ
 γάμου, ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον
 ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας
 γεννωμένων καθηκόντων. Γάμος εἶναι ἢ διὰ βίου ἔνωσις μετ'
 ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, πρὸς ἀμοιβαίαν
 βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς
 τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν
 λέξεων· «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐ-
 τῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. 6', 18), ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῶν
 λέξεων· «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν»
 (Γεν. α', 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος
 γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξὺ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναι-
 κός δύναται νὰ συνδεθῇ στενώτατος καὶ ἰσόβιου σύνδεσμος καὶ
 διότι καταστρέφεται ἢ εἰρήνη καὶ ἄρμονία τοῦ οἰκιακοῦ
 βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν
 κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὡς συμ-
 βαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή
 μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὴν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν
 γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν
 συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόβιον αὐ-
 τοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἔννοεῖ καὶ
 σκοπεῖ θεαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώ-
 που, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον.
 Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπου-
 δαιστάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἢ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοι-
 αύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἢ ἀπιστία τοῦ ἑνὸς μέρους. Ἄλλως «οὗς
 ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. 16'. 6).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐ-
 τοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικός ἐκτὸς
 τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ'
 ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τί

μιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλωτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσει τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάγει γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερωθῇ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν. Ὅφειλε ὁμοῦς ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγιότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 41

1. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης εἰς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὄρισμένα τινὰ καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἑξῆς καθήκοντα:

α') Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράβασιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν εἰς σύζυγον οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς.

β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθῆκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἄνευ αὐτῆς, ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχνοσοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μάλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπεμονῆς, εὐλικρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τοῦναντίον διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς δυστυχίαις. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσειν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ')

Τρίτον ἀμοιβαῖον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι: 1) Νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προκσπίξῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτόν φιλοπόνως, φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέτα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκικὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροκίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεγαλυτέρας ἰσχύος. Ἄνῆρ, ὅστις ἔνεκεν διανοηρίας καὶ ἀχρειότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερσπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται ὑπὸ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν πρώτην θέσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν, ὑπερσπίζειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σύντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει, καταχρώμενος τὴν μεγαλυτέραν ἰσχὺν καὶ ἐξουσίαν του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δεῖον νὰ σπουδάξῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ', 19). Καὶ ἀλλαχοῦ: «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξι κατὰ γινῶσιν ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἐνδειξις βαρβαρότητος ἀντιβαιουσύης εἰς τὰς περὶ γυναῖκας καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν), ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων, θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία

τοῦναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐθεώρησεν ὡς ἕμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἢ ἀποδοδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἢ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεία ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἵρεται ἢ μεταξὺ τῶν συζύγων ἁρμονία. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχῃ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἢ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μελιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτε, καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσσυνεχίας, τοῦναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως εἶναι μάλλον τοῦ ἀνδρὸς πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθητήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνη τὰς δυσσυνεχίας αὐτοῦ, ὡς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρὸς. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτῇ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λη-

σμενῆ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καὶ ἡ σπουδαιότατη ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἐκείνη ἡ γυνὴ παραγωνορῖζει τὸν κύριον προορισμὸν τῆς, ἥτις παραμελοῦσα τῶν τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς. Ἐὰν ἀναγκασθῇ ἡ γυνὴ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συντήρησίν τῆς, πρέπει νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἐπαγγελθῇ ἔργα ἀνδρική, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὴν γυναικείαν ἰδιοφυῖαν, μὴ ὄντα ἀνώτερα τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων, μὴ ἀπομακρύνοντα αὐτὴν τοῦ οἴκου, τῆς προστασίας τοῦ ἐποίου ἔχει ἀνάγκη, μὴ καταβιάζοντα αὐτὴν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἠθικοὺς κινδύνους. Ἔργα κατάλληλα διὰ μὲν γυναίκα εὐπαιδευτοῦς εἶναι τὰ τῆς διδασκαλίσης, τῆς καλλιτέχνιδος, τῆς οἰκονόμου, τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰς ἀπαιδευτοῦς τὰ τῆς ὑπηρετρίας, τροφοῦ, ῥαπτρίας, νοσοκόμου, ἐργάτιδος ἐν ἐργοστασίαις, ὅπου γυναικες ἄλλαι ἐργάζονται, καὶ τὰ ὅμοια.

§ 42

2. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά. «Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. 5', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὁδηγούμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν

τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν αἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῇ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧς μένει ὁ παῖς τὸν πλείον ἄνθρωπον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότερον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων.

§ 43 α'

3. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μηδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα τὸ ὅποιον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς δεικνύομεν ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια ! (*). Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθές ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποιθήσις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει· «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

ἀγάπην. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκεινῶν πρέπει νὰ ἐγεῖρη καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκεινούς. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ἕ,τι ἤθελε δυσαρεστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ἕ,τι γνωρίζομεν ἕ,τι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθῆς οὐκὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ *εὐγνωμοσύνη* πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεοῦ εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λυπαι καὶ πάντα ἐν γένει ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι τῶν καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχουσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐλογίσθη πάντοτε καθήκον ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. 1. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἀγαπῶσι δηλ. ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίζωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῇ αὐτῇ οἰκῇ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. 2. Σεβασμὸς καὶ τιμὴ ὀφείλεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκεινούς, οἵτινες ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἷοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρετήσαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνεσιν.

Σημ. 3. Οἱ κύριοι πρέπει νὰ προσφέρωνται καλῶς πρὸς

τοὺς ὑπηρέτας τοῦ αἵκου, αἵτινες δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ μισθῷ, καὶ νὰ μὴ στερωθῶσιν αὐτοὺς ποτὲ τοῦ μισθοῦ των· αἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι σεβασμόν, πίστιν καὶ χρηστότητα.

§ 43 β'

Παραδείγματα.

Παραδείγματα τελείας ἀγάπης πρὸς τοὺς οικείους ὀλίγοι λαοὶ δύνανται νὰ παρουσιάσωσιν ὅσα ὁ ἑλληνικὸς λαός, παρ' ᾧ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἶναι μετ' ἀλλήλων στενώτατα συνδεδεμένα καὶ ἀλλήλοις ἀφωσιωμένα. Οἱ Ἕλληνες γονεῖς θυσιάζονται ὑπὲρ τῶν τέκνων των. Ἡ συζυγικὴ ἀγάπη εἶναι παραδειγματικὴ. Ὁ πρὸς τοὺς γονεῖς σεβασμὸς τῶν τέκνων καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς στοργὴ μεγίστη. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ ὑπερασπίζουσι καὶ ὑποστηρίζουσι ἀλλήλους δι' ὄλου τοῦ βίου. Πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν μένουσι πολλάκις ἄγαμοι δι' ὄλου τοῦ βίου των χάριν τῶν ἀδελφῶν των ἐργαζόμενοι ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτάς. Ἐν γένει ἔχομεν πνεῦμα οἰκογενειακὸν οἷον παρ' ὀλίγοις ἄλλοις λαοῖς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀπαντήσῃ. Ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια εἶναι πρότυπον οἰκογενείας. Εἶθε δὲ οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ νὰ μένωσι παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τόσον στενοὶ καὶ στερεοὶ καὶ νὰ μὴ χαλαρωθῶσι διὰ τῆς ἐπιρροῆς ξενικῶν ἰδεῶν καὶ ἠθῶν.

§ 44

1. *Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;*

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας, οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας· ἰδιαίτερά τίνα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων, ἡ σκοποῦσα α') τὴν ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ β') τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς

αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπὸ αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ζῇ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἢ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τὸναντίον συμβαίνει, διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου οὗτος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα, ἢ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα, δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὄρισμόν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκη ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς, καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ἵδῶν προέσταται ὁ μὲν βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἄπλοὶ πολῖται. Ἡ πολιτεία εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν καλεῖται πατρίς.

§ 45 α'

2. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει, συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἄρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, τοὺς δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὡρι-

(*) Ὁ Ρουσσώ.

σμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι: 1) *Νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους.* Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελήσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) *Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.* Ἀφοῦ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν δηλ. καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελον ἀντιθαίνει εἰς τὸν προρισμὸν τῆς τευτον, τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθικούς. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ ἀνήθικος νόμος, ὁ διατάσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, οὐδενα μάλιστα ὑποχρεοῖ· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεὸς, ὁ ἠθικός νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) *Νὰ μὴ δριζῶτι ποινάς, εἰμὴ μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας αἵτινες νὰ τείνωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων.* Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἐκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἧτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31—46). 4) *Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ εἶναι σαφεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, αἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνωστοι, οὐδένα εὐθύνουσιν.*

Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι: 1) *Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ νὰ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι.* 2) *Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ.* 3) *Ὅταν οἱ νόμοι εἶναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὠρισμένης περιστάσεως, τότε*

μόνον δύναται ή συνείδησις τών ἀρχόντων νά συμπληρωί αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τών ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προΐσταμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἀρχοντας σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν εὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσι. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε», λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. 6', 17). Δεύτερον καθήκον τών πολιτῶν εἶναι νά ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ἑποίων αἱ κοιναὶ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι δὲν δύναται νά πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε», λέγει ὁ Παῦλος, «πᾶσι τὶς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ῥωμ. ιγ', 6-8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν: «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νά ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. 1ον) Ὅταν ἀντιτίθῃται αὐτὴ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νά ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νά διατάσῃ ὡς ἀρχή. 2ον) Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἴσταται ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29). Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων εἶναι ἢ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ἡ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ ὀφείλουσι· 1ον νά ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νά προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόσδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νά εὐ-

ρεθῆ και τὸ ἀτομικόν, τοῦναντίον δέ, ἔταν τὰ κοινὰ κακῶς βαι-
νωσι, και τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πά-
σχουσι· ὅν ἐφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης
ὀφ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν, τὴν τιμὴν και τὴν πρόσοδον και ἐν γένει εἰς τὰ συμφέ-
ροντα τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτε-
ρικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ και δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵμα-
τός των' και ὅν νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προα-
γωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ἔτι δύναται νὰ
ὀψῶσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν και τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοι-
αυτὴ φιλοπατρία ἐμεγάλυνε και ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα και ἐν
τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις και κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ
1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τοῦναντίον πάντοτε
και πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὄφείλει μὲν ὁ χρι-
στιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμ-
πολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 45 β'

Παραδείγματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν πατρίδα. Παραδεί-
γματα φιλοπατρίας παρέχει ἡμῖν ἀφθονα ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία. Ἡ
φιλοπατρία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑμνεῖται ὑπὸ πάντων τῶν
ἱστορικῶν και ποιητῶν ἀρχαίων και νεωτέρων χρόνων, οἱ δὲ
ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι
και Θερμοπύλαις, ἐν Σαλαμῖνι και Πλαταιαῖς, ἐν Μυκάλῃ και
Εὐρυμέδοντι ποταμῷ και οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἥρωες,
ὁ Μιλιτιάδης και ὁ Λεωνίδας, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης και
ὁ Κίμων, θὰ μνημονεῦονται εἰς αἰῶνας αἰῶνων ὡς τὰ ἐξοχώτερα
παραδείγματα φιλοπατρίας. Ἀλλὰ και ἡ νεωτέρα Ἑλλάς δὲν
ὀπολείπεται κατὰ τοῦτο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι και οἱ
ἥρωες τοῦ 1821, ὁ Κανάρης και ὁ Μιαούλης, ὁ Κολοκοτρώνης

και ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Διάκος και ὁ Μπότσαρης, ἡ ὀλοκαύ-
 τωσις τοῦ μοναστηρίου Σέκκου ἐν Ῥουμανίᾳ, αἱ Σουλιώτισσαι
 τοῦ Ζαλόγγου, ὁ Καψάλης και ἡ ἐνδοξος ἐξοδος τοῦ Μεσολογ-
 γίου, ἡ Μονή τοῦ Ἀρκαδίου και τόσαι ἄλλαι ἡρωϊκαὶ σκηναὶ
 τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως και τὰ νεώτερα ἡρωϊκὰ κατορθώ-
 ματα τοῦ 1912, 1913 και 1918 ἐν Σκρανταπόρῳ και Μπιζα-
 νίῳ, ἐν Κιλκίς και ἐν Δαρδανελλίοις, ἐν Δοϊράνῃ και ἀλλαχοῦ
 μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ φιλοπατρία εἶναι και νῦν ἡ αὐτή,
 ὅποια ἦτο και ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Εἶθε ἡ τοιαύτη φιλοπατρία νὰ
 φλέγῃ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων και ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς δό-
 ξαν τῆς πατρίδος ἡμῶν.

§ 46 α'

γ'. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν και τὸ
 κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος και τῆς ἐκκλησίας και ἔχει
 ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ
 τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς
 ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν
 Ἰησοῦν Χριστὸν και ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτήρᾳ των και
 ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἡ σκοποῦσα τὴν σωτη-
 ρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν και ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν κατὰ
 τὴν διδασκαλίαν και τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκ-
 κλησία, ὅπως και ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευ-
 θύνωσιν αὐτὴν και ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν
 ὕψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν (1).

Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς
 τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται *πιστοὶ ἢ λαϊκοί*.

(1) Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, ὅστις
 εἶναι νὰ προασπίζῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν και κολύη πᾶσαν κατ'
 αὐτῶν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία,
 τοῦναντίον, ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν και φωτίζειν τὸν λαόν,
 οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας, μόνον ὄπλον ἔχουσα τὸν
 λόγον και τὴν πειθῶν.

Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἐξῆς καθήκοντα. Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον) διδάσκοντες τὸν λαὸν τὸς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, 2ον) ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας καὶ 3ον) διοικῶντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη ἀφείλουσι πρῶτον νὰ εἶναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν εἶναι αὐτοὶ δεδιδαγμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος εἶναι «διδακτικός» (Α΄ Τιμοθ. γ', 3) καὶ «ἀντέχεται τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ υγιαινούσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τίτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἰναι τι ξένον αὐτῇ (πρβλ. § 44 (1)). Δεύτερον ἀφείλει ὁ κληρικός νὰ παρέχῃ τὸν βίον τοῦ τύπον καὶ υπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ εἶναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος» (αὐτόθι) καὶ «τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνεΐᾳ» (Τιμοθ. δ', 12). Ἄλλως τίνα

(1) Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν πολιτείας καὶ ἐκκλησίας παρατηροῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ κρατῆ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρως ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει. Οὔτε ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ πιέξῃ τὴν πολιτείαν, οὔτε ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ σχέσις πρέπει νὰ εἶναι σχέσις φιλίας. Ἡ πολιτεία δέον νὰ προστατεῦῃ τὴν ἐκκλησίαν τὴν μορφοῦσαν ἠθικῶς τοὺς πολίτας, ἡ δὲ ἐκκλησία δέον νὰ σέβηται τοὺς νόμους τῆς πολιτείας ἐν ᾗ ὑπάρχει ὡς σωματεῖον σκοποῦν νὰ ἐκπαιδεύῃ θρησκευτικῶς τοὺς πολίτας.

δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ἔταν διδάσκη μὲν, μὴ πράττη δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῷ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἔνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι α') νὰ σέδωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιπ. β' 12, Β' Θεσσαλ. γ', 14). διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας· β') νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· πρὸς δὲ γ') νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) Πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλείπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἐβρ. α' 23, Ἐφ. δ' 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ μηδὲν μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας· πρὸς ἐπιτυχέστεραν ἐπίτευξιν τοῦ ὕψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν ὀφείλει πᾶς ἀληθὴς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ νὰ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

§ 46 β'

Παραδείγματα.

Παραδείγματα ἐξόχου ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἔχομεν τοὺς ἀρχαίους πατέρας τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτὴν ἀφιέρωσαν ἐλόκληρον τὸν βίον των πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτῆς, ὑπερήσπισαν αὐτὴν κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς, τῶν τε κεκηρυγμένων ἐχθρῶν καὶ διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτοκρατόρων καὶ πολλῶν ψευδοφιλοσόφων γραψάντων κατ' αὐτῆς, ἀπέκρουσαν τοὺς ἀπειραρίθμους αἰρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἠρμήνευσαν τὰς ἀγίας Γραφάς, ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς καὶ ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐλάμπρυναν τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀνενέωσαν τὴν ῥητορικὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων κλασικῶν ῥητόρων, διὰ δὲ τοῦ ἀγιωτάτου βίου των κατέλιπον ἄριστον παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς ἐπιγενομένοις. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Κλήμης, ὁ Κυπριανός, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Νύστης Γρηγόριος, καὶ πρὸ πάντων οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχαι Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, οἵτινες συνδυάσαντες ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξαν ἐπιστημονικῶς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐδόξασαν τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ποτὲ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ἀπήντησε πρὸς τὸν Μόδεστον τὸν ἐπίτροπον τοῦ Ἀρειανίζοντος αὐτοκράτορος Οὐάλεντος τὸν ἀπειλήσαντα αὐτὸν δι' ἐξορίας, δημεύσεως περιουσίας, βασάνων καὶ θανάτου, ὅτι οὐδὲν τούτων πτοεῖ αὐτόν. Δήμευσιν περιουσίας, εἶπε, δὲν φοβοῦμαι, διότι δὲν ἔχω εἰμὴ ὀλίγα βιβλία καὶ τινὰ παλαιὰ ἐνδύματα· οὔτε ἐξορίαν, διότι πανταχοῦ ὁ ἀνθρώπος εἶναι πρόσκαιρος καὶ παρεπίδημος· οὔτε βασάνους, διότι τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀνθέξῃ πολὺ εἰς αὐτάς· οὔτε θάνατον, διότι ὁ θάνατος θὰ μὲ ἐνώσῃ τὸ ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ.

τοῦ δὲ Γρηγορίου τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τῇ τότε ἐστία τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Οὐάλεντος· καὶ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν τόλμην, ὅστις ὡς ἄλλος προφήτης Ἡλίας ἤλεγξε τὴν παντοδύναμον αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν διὰ τὴν ἐν τῇ αὐτῆς ἐπικρατοῦσαν ἀκολασίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τιοῦτον ζῆλον πρέπει νὰ δεικνύωμεν καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, πεπειθότες ὅτι δὲν ἔχει τις ἀληθῶς πατέρα τὸν Θεόν, ὅστις δὲν ἀγαπᾷ τὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν αὐτοῦ μητέρα, ὡς εἶπεν ὁ Κυπριανός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Εισαγωγή.

- § 1. Τί είναι χριστιανική ηθική ;
- § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ηθικῆς ;
- § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν ηθικὴν ;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ηθικῆς

- § 4. Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ηθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ; Τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 5. Τίς ὁ ὕψιστος ηθικὸς νόμος, ὃ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;
- § 6. Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ηθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;
- § 7. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ηθικὸς νόμος ;
- § 8. Τί εἶναι ἡ συνείδησις ;
- § 9. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα ;
- § 10. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;
- § 11. Τί δίκαιον καὶ τί ἄδικον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;
- § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;
- § 13. Τί εἶναι ἐλευθέρια θέλησις ;

- § 14. Τί είναι καταλογισμός τῶν πράξεων ;
 § 15. Τί είναι ἀρετή ;
 § 16. Τί είναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

*Περὶ τῶν καθήκοντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν,
 πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.*

Α΄.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

- § 17. Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;
 § 18. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;
 § 19. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;
 § 20. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;
 § 21. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;
 § 22. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;
 § 23. Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορτή ;
 § 24 α'. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ
 καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;
 § 24 β'. Παραδείγματα.

Β΄.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

- § 25. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ πῶς διαιροῦμεν
 τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς καθήκοντα ;
 § 26. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν
 ἡμῶν ;
 § 27. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 σώματος ἡμῶν ;
 § 28. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 πνεύματος ἡμῶν ;

- § 29. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;
- § 30. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ; Πῶς διασφύζομεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ;

Γ'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

- § 31. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 32. Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;

Α'.

Ἀτομικὰ καθήκοντα.

- § 33. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;
- § 34. Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία ;
- § 35. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;
- § 36. Ἄρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποία καὶ εὐεργεσία ;
- § 37. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;
- § 38. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;
- § 39 α'. Τί εἶναι τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εὐκρινείας καὶ φιλαληθείας ;
- § 39 β'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον ;
- § 39 γ'. Παραδείγματα.

Β'.

Κοινωνικά καθήκοντα.

- § 40. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;
- § 41. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;
- § 42. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;
- § 43 α'. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;
- § 43 β', Παραδείγματα.
- § 44. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;
- § 45 α'. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;
- § 45 β'. Παραδείγματα.
- § 46 α'. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;
- § 46 β'. Παραδείγματα.

24

7

168

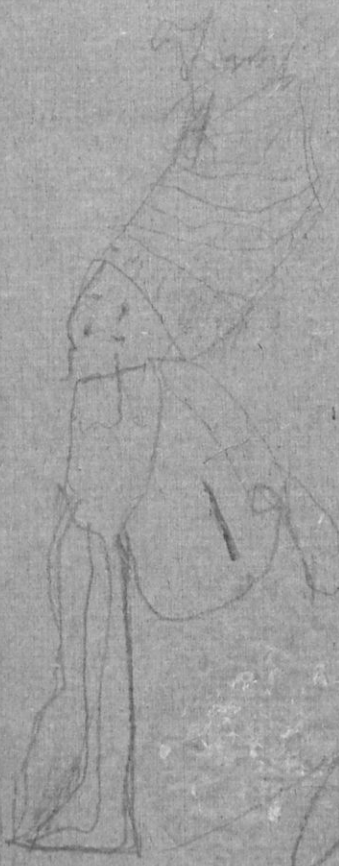
10

14

30

19230

$$\begin{array}{r} 25 \\ 15 \\ \hline 40 \\ 25 \\ \hline 65 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 20 \\ 15 \\ \hline 35 \\ \hline 70 \end{array}$$

Ἀριθ. { Πρωτ. 1497
Διεκπ. 1017

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Συνφά τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν *Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ὑμῶν* κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξελθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τοσούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντιπίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἠλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ